

AF „MESTERBINDENES“ SAGA

AF

CARL DUMREICHER

Det her side 214 afbildede bogbind, der stammer fra omkring midten af forrige århundrede og ejes af Det kongelige Bibliotek, hører til en familie af „Mesterbind“, hvortil der knytter sig et par små problemer. Spørgsmålene er: hvem har tegnet de anvendte messingstempler, og: blev disse anvendt traditionelt eller individuelt? I det følgende forsøger jeg at tage stilling dertil, men anser det for nødvendigt at betone den vanskelighed, der ligger i det meget begrænsede materiale.

Selve mesterbindets rolle og plads inden for det danske bogbinds historie er dog let nok at angive. Bogbinderlauget i København blev stiftet 1646, og dets skelsættende lavsartikler af 16. maj 1685 erklærer udtrykkelig mesterbindet for obligatorisk. Dets opgave og betydning fremgår af selve betegnelsen. Mesterbindet er bogbindersvendens mesterstykke, beviset på, at han har udvist fyldestgørende faglig duelighed og dermed erhvervet sig retten til mestertitlen. Betydningen af et mesterstykke indenfor hele håndværkerstanden blev i det 18de århundrede bl. a. yderligere fremhævet i det nye reglement for det kongelige Kunstakademi, som Struensee underskrev den 21. juni 1771. Han knyttede her uden videre også håndværkerundervisningen til Akademiets virkeområde, bestemte, at „alle i Kiøbenhavn værende Professionister og Haandværkere, som ikke kan undvære Tegning, skal tilholde deres Lærlinge flittig at besøge Academiet“ og tilføjede: „Til saa meget desmeere at befordre den gode Smag, skal alle, som paa Professioner og Haandværker, hvortil behøves Tegning, sig i Kiøbenhavn som Mestere ville nedsætte, forelægge Academiet Ridset af deres Mester-Stykke og endelig Mester-Stykket til Approbation, som skriftlig og uden Betaling af Academiet skal meddeles dem.“

Også Bogbinderlauget i København måtte derfor efterkomme denne bestemmelse. En i dets arkiv endnu bevaret pap in folio – en arbejdsmodel med falmede Rococo-ornamenter – angives på bagsiden at stamme fra

1784 og at have været udført i rødt saffian. Muligvis er bestemmelsen efter Struensees fald imidlertid ingenlunde altid overholdt, idet lavets omhyggelige historiker Carl P. Nielsen (1868–1942) i „Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar“ (1926) meddeler, at det 1813 „paalægges“ lavet, at alle mesterstykker for fremtiden skal godkendes af Kunstakademiet. Året kan ikke verificeres, da lavets arkivalia ikke findes i de københavnske arkiver. Derimod opbevares der på lavets kontor en række papstykker – 15 ialt – som viser, at lavet mellem 1843 og 1858 har indsendt arbejdsmodeller til Kunstakademiet, hvis skiftende direktører samt sekretær – i alle disse år stadig Just Mathias Thiele – på bagsiden har bekræftet godkendelsen med et „Antaget“. For 1843 – altså i Thorvaldsens direktørtid – er det dog ikke ham, men maleren J. L. Lund, som har underskrevet godkendelsen. Har man ikke villet ulejlige konferensråden med den bagatel?

Heller ikke Akademiets arkivalia har noget om denne forbindelse mellem kunst og håndværk, som efter 86 års forløb ophævedes i 1857, idet Struensees demokratisme stadig havde været til mere skade end gavn blandt Akademiets to slags elever. Men alligevel findes der endnu fra 1881 en papplade med selve Ferdinand Meldahls og Julius Langes „Antaget“. En ganske privat tilknytning synes da at være fortsat, måske inspireret af en betragtning, som en artikel 1889 i „Berlingske Tidende“: „Det kgl. Kunstakademi i de sidste 25 Aar“ formulerede således: „Akademiets Formaal er at virke som Kunstraad for Haandhævelse og Udbredelse af Kunstsans og god Smag og at ytre sig om kunstneriske Spørgsmaal efter det Offentliges eller Privates Begjæring.“

Tager man ikke for højtideligt på begreberne kunstsans og god smag, men fortolker dem som anvendelige også på dygtigt og solidt håndværksarbejde, som kunde ønske en vis anerkendelse fra kunstens og smagens officielle repræsentanter, forstår man Bogbinderlaugets tryghed ved stadig at ty til deres dom, skønt det nu drejede sig om en helt ny og tilsyneladende ensartet type „Mesterbind“, som netop mere var godt håndværk end god kunst og unægtelig var blevet til i så snævre rammer, at de heller ikke godt kunde blive andet.

Om mesterbindet hed det i lavsartiklerne fra 1685: „Naar nogen Bogbinder skal i Lauget antages, da skal hand først gjøre sit Mesterstykke, som skal være at indbinde en stor Bibel eller anden god Bog af hvad Materie hand selv vil in Folio paa Median Papiir [d. v. s. papirformat ca. 46 × 26 cm], forgylt glat paa Bladene, i rød Saffian, reen og næt overalt forgylt paa Lædderet, med krum Stempel og med fuldkommen Beslag. 2. En god Bog in Quarto, Octavo eller Duodecimo forgylt paa Bladene,

vel slagen og paa ziirligste og beste maade udi marbrered [marmoreret] Bind indbunden.“

Mesterstykket, som altså med Christian den Femtes underskrift var fastslået som obligatorisk, havde, ved ellers at kunne udstyres efter frit valg, samtidig mulighed for at fremtræde i smagfuld form og gjorde det også i adskillige tilfælde. Men lavsartiklernes § 4 var også nødvendig, hvad man kan se af en forordning af 1681, som i sin § 4 begyndte: „Mesterstykke angaaende, da eftersom megen Misbrug og unyttig Bekostning dermed hidindtil er vorden foraarsaget, skal den, som til Mester i et Haandværk vil antages, sig paa Raadstuen angive og i Magistratens, Oldermændens og de fire ældste Mesteres Overværelse af samme Haandværk bevise, at han kand sit Haandværk som lovligt og forsvarligt kand være.“

Det ærlige håndværk, som forordningen tog sigte på – herunder naturligvis også bogbinderiet – skulde ikke have fuskere inden for sine rammer. I 1800 var det kongens vilje, at „Svende- og Mesterstykker herefter skal blive det, som de hidtil ikke i alle Henseender have været, nemlig: Beviis paa erhvervet Færdighed og Kundskab i Haandværket, saa befales: 1. at ingen herefter ved at gjøre Svende- eller Mesterstykke skal bebyrdes med nogen Omkostning, men at disse Prøver paa Duellighed aflægges af Drengene eller Svendene uden mindste Slags af Udgift for dem af hvad Navn nævnes kan.“

I en parentes meddeles, at således er det allerede skik hos kleinsmedene og murmestrene. Man kan roligt tilføje: også hos de få, brave bogbindermestre. Det bør dog her anføres, at en bogbindersvend allerede i det 18de århundrede i visse tilfælde kunde opnå kongelig bevilling til „uden Mesterstykkets Forfærdigelse“ at indtræde som mester i Københavns Bogbinderlaug, når „han iøvrigt opfylder, hvad Laugsartiklerne tilholde.“ Men disse „frimestre“ var ikke videre anset.

Disse bestemmelser og regler holdt sig lige til 1837, da landet havde overstået den økonomiske nedgangsperiode, og opgangen også påvirkede næringslivet, så nye krav fandt grobund. Det var nu ikke mere øvrigheden, men lavet selv, som foreslog, hvorledes det nye mesterstykke skulde være. Man beholdt stadig bestemmelsen om, at der skulde indbindes i tre formater: folio, kvart og oktav, men lod bogvalget være frit. Folianten og oktaven skulde indbindes i kalveskind, kvarten i mørkt saffian, alle tre formater skulde have forgyldt snit og alle være anerkendt som gyldige. Det var ikke nok, at f.eks. de to bind var gode, men det tredie ikke. I så fald var prøven mislykket. En arbejdsmodel forudsattes fremsendt forinden arbejdets begyndelse og blev, som det allerede er nævnt, videre sendt til Kunstakademiet og tilbagesendt med dettes godkendelse. En råd-

stueplakat af 31. maj 1837 gav disse lavsønsker gyldighed. Når Carl P. Nielsen imidlertid i sin omtale heraf mener, at det var et stort fremskridt, fordi der her var overladt ikke så lidt til vedkommende stykmesters egen smag, tilføjer han straks efter en oplysning, der synes at begrænse denne udtalelse. Lavet lod nemlig samtidig hos gravør og stempelskærer J. Buntzen i Pilestræde 117 forfærdige ialt 135 messingstempler, som skulde benyttes under udførelsen: 96 til folianten og 20 (evt. 19) til kvarten, medens der intet tal er angivet for oktavens vedkommende. Enkelte af disse stempler er gået tabt, men resten findes mellem de ialt 168 stempler, som endnu opbevares på lavets kontor. De nye stempler blev skåret „efter Tegning af Arkitekt Winstrup“. Endelig var der et reglement på syv paragraffer, hvoraf § 1 fastsatte en betaling af „5 Rbd. rede Sølv“, når svenden fremlagde de bøger, han havde valgt, og § 2, at stykmesteren forinden arbejdet ligeledes fremlagde „et tydeligt og acurat Aftryk af den Forziring“, der skulde anvendes til folianten eller kvarten, medens der stadig intet stod om oktaven. Resten af paragrafferne handlede om, hvorledes indtil 12 bogbindermestre på skift skulde overvåge arbejdet i de 3 uger, der var beregnet til det, og bl. a. hver aften låse bøgerne inde i en kasse eller, om de var i pressen, forsegle denne, så rettelser ikke i al hemmelighed kunde foretages.

Carl P. Nielsen tilskriver altså Laurits Albert Winstrup (1815–1889) æren for de nye messingstempler. Men er dette rigtigt? Winstrup, der døde som arkitekt og bygningsinspektør i Kolding, var ganske vist en dygtig og talentfuld mand (1869 justitsråd og 1886 som 70-årig udnævnt til æresmedlem af Kunstakademiet), men var i 1837 kun 22 år gammel og så ukendt, at han endnu ikke findes i Vejviseren for disse år. Men han hørte til elevkredsen omkring Gustav Friedrich Hetsch (1788–1864 og fra 1835 professor). Mellem dennes specialer var i allerhøjeste grad tegneundervisning, og han kom på afgørende vis til at præge også sin samtids arkitektur og kunsthåndværk med den Senklassicisme, som var hans kunstneriske evangelium og fandt udtryk i tegninger både til bogbind, metalarbejder og møbler. Han tog det ikke så nøje med det navn, der stod på tegningen. Han kunde signere en elevs udkast med sit eget navnetræk og omvendt lade en elev, som havde hjulpet ham, få sit navn på en tegning, som egentlig var inspireret og delvis skitseret af Hetsch selv. Det er derfor sandsynligt, at Carl P. Nielsen virkelig har haft en række stempeltegninger med Winstrups navn, men det er ikke mindre sandsynligt, at Hetsch havde sin andel både i planlæggelse og udførelse. Hånden kunde være Winstrups, men ånden var og blev G. F. Hetsch's. Det antog ialfald selve Emil Hannover, da han som Kunstindustrimusæets direktør i 1906 med

bistand fra indland som udland arrangerede sin enestående udstilling af „kunstfærdige gamle Bogbind indtil 1850“, lod katalogets 5 sidste numre (449-453) være danske mesterstykker og lod 3 af dem (2 fra 1840 og et fra 1853) være efter tegning af Hetsch, skønt de var prydet med de Winstrupske stempler.

Hannover var i katalogets lille indledning imidlertid ikke altfor venlig over for disse mesterstykker og gentog, da han 1907 lod kataloget efterfølge af et stateligt billedværk med 144 fotografier, hvoraf det sidste forestillede et dansk mesterbind: „Med deres Hetschske Empireornamenter og deres sure grønne Forgyldning er de danske Mesterstykker fra Tiden 1830-1850 visselig alt andet end Mesterværker, men de viser dog altid, at der til en vis Grad var Tugt i Bogbinderlaugets Geledder.“

Hannovers tidsangivelse er efter Carl P. Nielsen ikke helt korrekt. I Odense – den eneste by i provinsen, hvor der var dannet et meget lille bogbinderlav – blev det sidste mesterstykke fremvist 31. december 1856 og i København 18. august 1860. Dermed var mesterbindenes saga forbi. Det vilde have været interessant at få at vide, hvem der havde lavet mesterbind mellem 1837 og 1860, hvor mange der endnu findes og hvor de er. Men herom er intet optegnet. Enkelte er landet i offentlige biblioteker, andre måske i privat eje og to ialfald kommet til Norge, hvor de blev solgt på en bogauktion i Oslo i oktober 1957 for 1100 kr. og i auktionskataloget beskrives således:

„To praktfulde danske empire-helbind, tegnet af Winstrup 1837 og udført som mesterprøve inntil 1860. Overdådig dekoreret med gull på rygge og permer, kant-bordyre og innvendige bordyrer, helt gullsnitt.“

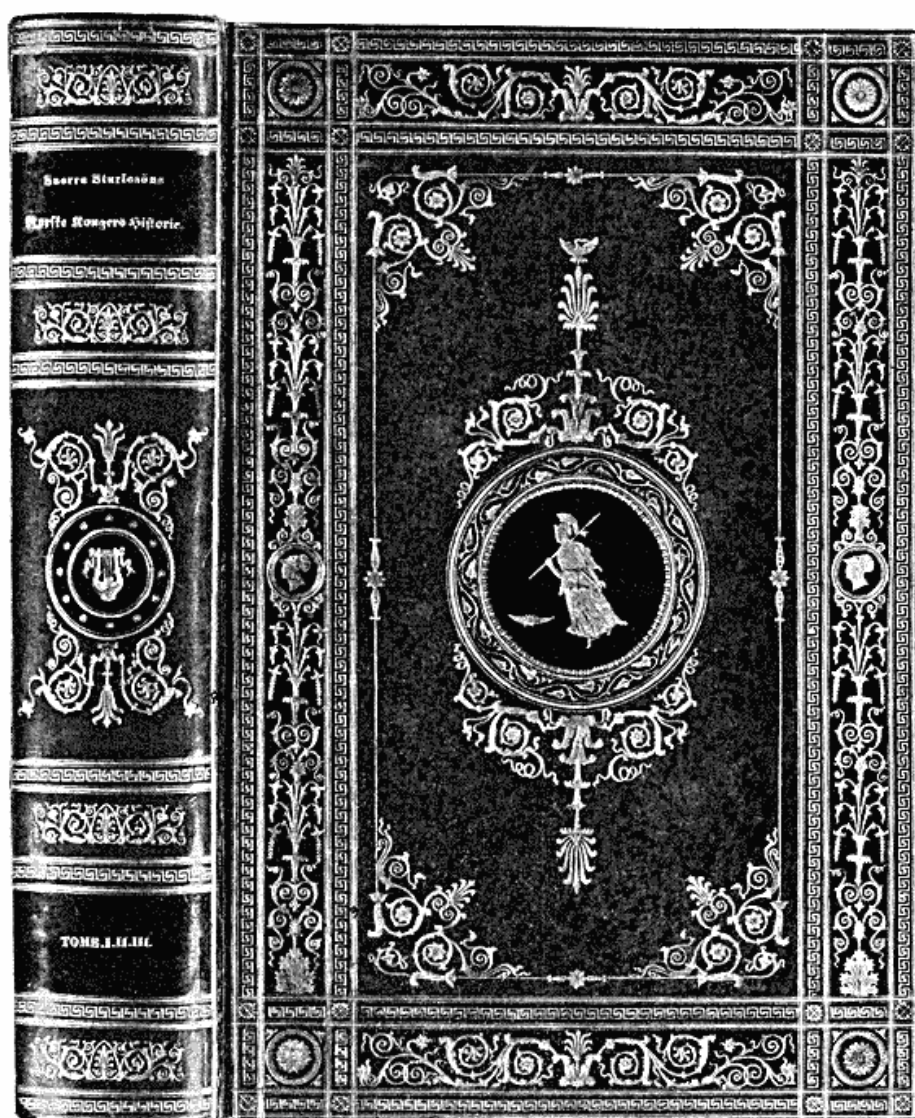
Med hensyn til forgyldningen kan Hannover imidlertid delvis have haft ret. Nogle eksemplarer kan have været underfarvet med natronlud og forgyldt med citronguld, hvad der har fremkaldt det lidt ubehagelige, sure og grønne skær. Hannovers dom er iøvrigt vistnok lidt for skarpt formuleret. De udleverede stempler tillod kun en yderst ringe individualisme i benyttelsen. Mønsteret var på forhånd næsten fastlagt og uden mulighed for større afvigelser. Men hånden, der førte stemplerne, har været mere eller mindre sikker. Buer og streger står med skiftende styrke og klarhed. Der er bind, som virkelig er upåklageligt håndværk, og andre, som er helt hæderlige, men heller ikke mere. Dette skøn hviler på en nøje undersøgelse af de otte mesterbind, som det er lykkedes at samle og sammenligne, og som nu skal omtales.

Jeg kan begynde med de to mesterbind, som Universitetsbiblioteket besidder. Biblioteket har øjensynlig to gange fået en henvendelse om at udlåne en eller anden foliant, som bl. a. havde den nødvendige tykkelse,

så også ryggen gav plads nok til de traditionelle stempler og navnlig til midterstemplet med lyren. Man har da kigget sig om og på en foliohylde fundet den franske geograf Jean-Joseph Expilly's hovedværk „Dictionnaire géographique, historique et politique des Gaules et de la France“ (1762 ff.) i slidte læderbind og udleveret først en tilfældig „tome“ heraf og næste gang en til. Det store samlingsværk var ikke blot dårligt indbundet, men også ufuldendt. En senere tid har dog ment, at det „bien que non terminé rend aujourd'hui encore des services.“ Det er imidlertid sikkert indbindingen og størrelsen, som har været afgørende. De to bind var dog af forskellig tykkelse og havde, da de kom tilbage fra værkstederne, fået et noget forskelligt udstyr. Hovedornamentet – Minervafiguren på forsides midterfelt – var trykt med ens stempler, men på det ene bind svævede gudinden i skråstilling med spyd og skjold, medens hun på det andet bind var anbragt oprejst og som dekorativ modvægt til skjoldet hertil fik en lille ugle med udbredte vinger til venstre for sig. Der har nemlig været to Minervastempler – med og uden skjold og med større eller mindre hjelmbusk – og forresten også to uglestempler. Ligeledes lærte man, at dekorationerne altid var ens både på forside og bagside, og ryggen, der altid var løs, ligeledes med eet og samme midterornament, en lyre i dekorativ cirkelindramning, en stadig anvendt filet og à la grecque borter. Derimod var forsatsen ofte forskellig. Her ganske vist begge gange af hvidt moiré, men med vekslende linieindramning på sort lakeret skind, den ene gang med en bred og en smal linie, den anden gang med en dobbelt, og derpå en bred og en smal linie. Endelig var kanterne på begge bind linieforgyldte – henholdsvis med en og tre linier – og alle tre snit forgyldt i henhold til forskriften. Af små enkeltheder var der bl. a. anvendt palmetter med 5, 7 og 9 blade.

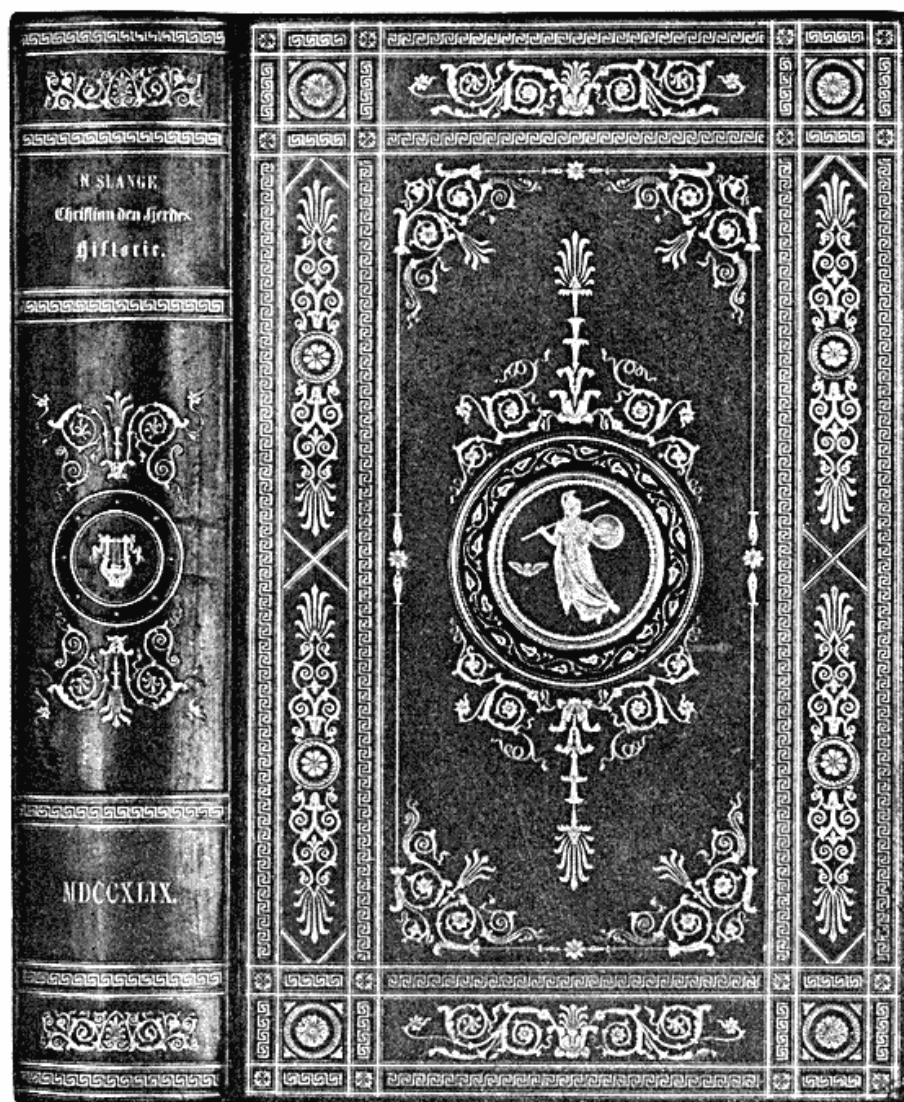
Det tredje bind – Snorre Sturleson: Norske Kongers Historie, 1777–83, fra Det kgl. Bibliotek – frembød flest forskelle. Dels var det øverste tværfelt på grund af sin bredde mere dekorativt udformet, dels endte midterdekorationerne foroven med en lille fugl (Føniksfuglen?), dels var de to lange sidefelter forsynet på midten med et lille Minervahoved i en cirkel og helt andre og kun her anvendte stempler, og dels var skindet farvet i to kulører, rent rødbrunt yderst og nærmest gråbrunt indenfor, den rødbrune også til titelfelterne. Forsatsen var her blå moiré med en dobbelt og to enkelte guldlinier og store hjørneornamenter. Bindkanterne var rigt forgyldt. Minervafiguren var spydbærende og med ugle. Trods den noget banale ryg, hvor titlen var sat med fraktur og ikke som ellers med antiqua, var dette bind udført med en tydelig, omend beskeden individualisme.

Det fjerde bind – Niels Slanges Christian den Fierdes Historie (1749)

Snorre Sturlesons Norske Kongekronike, 1777-83. Tilhører Det kongelige Bibliotek.
Forsidens størrelse: 41 × 26,5 cm.

og fra Grevinde Danners bøger på Jægerspris – havde et usædvanlig smukt kalveskind og, hvad der skyldtes for svage hæftetråde, flad ryg samt forsats af hvidt moiré i brun skindramme med tre smalle guldlinier. Også her er titlen sat med fraktur, der passer til bogens typer. Minerva er også her spydbærende og med ugle og fugl over øverste palmet. Hele

Niels Slange: Kong Christian den Fierdes Historie, 1749. Tilhører Bogbinderlauget i København. Forsidens størrelse: 39,5 × 25 cm.

bindet er ret enkelt udført, bindkanten har således kun en fin gulddlinie med små supplerende ornamenten, og må karakteriseres som temmelig jævnt håndværk.

Det femte bind – ligeledes Slanges historie fra 1749 – tilhører Bogbinderlauget i København. Det er også ret enkelt, men udmærker sig ved,

at cirklen både om lyren på ryggen og om forsides skjoldbærende Minerva med ugle er sortfarvet skind, der står godt til den lysebrune bund. Forsatsen er atter hvidt moiré i sort skindramme med smalle guldlinier og enkle hjørner. Bindkanterne er sorte med små ornamenten.

Det sjette og det syvende bind er fra Kunstindustrimuseets Bibliotek og erhvervet dertil af Emil Hannover. Skønt han altså ikke var særlig glad for typen – et hjerteklapbind eller et spejlbind ville være blevet helt anderledes omtalt – har han alligevel haft det held at få fat i to smukke eksemplarer – for det ene binds vedkommende endog meget smukt. Det ene – atter Niels Slange fra 1749, som altså her optræder for tredje gang – er det, der er fundet værdigt til at fotograferes 1907 og forsynet med følgende underskrift: „Bind af brunt Kalveskind med Haandforyldning: Empire-Ornamenten og en svævende Minerva med Uglen [her kunde være tilføjet „med Lansen og ikke med Skjoldet“]. Ryggen: glat, løs, delt med à la grecque-kantede brede Baand i tre Felter, et stort i Midten, et mindre foroven og forneden. I Midtfeltet Empire-Ornamenten med et Hjul, hvori en Lyre. I øverste Felt Titlen, i underste Tom.-Tal. Mesterstykket (efter Tegning af Hetsch) af R[asmus] H[erman] Nissen. 40×25. Danmark. 1853.“

Det har ikke været muligt at få oplyst, hvorfra Hannover har fået mesterens navn og årstallet. Hannover kunde have anført, at forsatsen her er lyserødt moiré med gylden linieramme og hjørneornamenten og dobbelkryds med midterroset i de lange siderammer – det sædvanlige for alle bind undtagen Det kgl. Biblioteks. Det andet, større og tykkere bind fortæller selv sin historie gennem Henrik Flyges egenhændige notits på bagsiden af flyvebladet: „Mesterstykket af Bogbindermester Henrik Nikolaj Hoffmann f. i Kbh. 25. Juni 1833, lært hos Bogbindermester Rasch sen. paa Graabrødretorv. Mesterstykket udført hos dennes Søn Carl Rasch jun. Okt. 1855. Død 12. Sept. 1907. Gaven tilstillet Fagskolen f. Boghaandværk i Decbr. 1909 af den afdødes Søster, Frk. Emma Hoffmann.“ På den tilhørende biblioteksseddel er yderligere tilføjet: „Indb. i Helbind af mørkebrunt Kalveskind med Haandforyldning efter Tegning af G. F. Hetsch. Tegning til Bindets Forside med Akademiets Approbation.“

Begge bind har fuglestemplet. Selve bogen er et samlingsbind fra det 18de århundrede, indeholdende forskellige dele af værket „Descriptions des arts et métiers“, som er omtalt ovf. s. 145 ff. Af de otte mesterbind, som her er sammenlignet, er dette bind utvivlsomt det pragtfuldeste, bl.a. ved sit rødbrune, velbehandlede og velkonserverede kalveskind. Her er den spydbærende Minerva med ugle, fuglen oven over forsides midterdekoration, rigt tværfelt foroven, dobbelkrydsene midt i sidefel-

terne med rosetter, de brede kanter med tre fint udførte guldlinier og små ornamenter og en forsats af hvidt moiré i sort skindramme med tre guldlinier, den yderste bredest, og enkle, men smukke hjørneornamenter.

Også i Hans Majestæt Kongens Håndbibliotek findes et mesterbind, for fjerde gang Niels Slange fra 1749. Bindet har klar forgyldning på blankbrunt kalveskind, men decorationen er uden variationer. Midterfeltet har Minerva med spydet over skulderen og uglen til venstre. Foroven findes Føniksfuglen. Forsatsen her er hvidt moiré med 3 guldlinjer – to bredere og en smallere – på skindrammen og kønne hjørnestempler. På selve bindkanten er en enkelt guldlinje. Bindet er godt, men traditionelt håndværk. Den hyppige forekomst af Slanges Christian IVs historie frister til den antagelse, at der et eller andet sted har ligget et uindbundet, måske endda uhæftet restoplæg, som har været at få til en billig pris. Sådanne restoplæg fra det 18. århundrede træffes endnu i dag, således har Det kgl. Bibliotek stadig dele af Langebeks *Scriptores rerum Danicarum* på lager.

Selv om yderligere mesterbind blev fremdraget, vil det næppe ændre det indtryk, som de ovenfor omtalte otte giver. Mesterbindet fra slutningen af 1830erne til begyndelsen af 1860erne har været en så bunden opgave, at den rent håndværksmæssige udførelse har været det afgørende. Stilen var jo på forhånd givet og stemplerne ligeledes. Der er ingen grund til at beklage, at Bogbinderlauget i København, der anså mesterbindet for den skanse, som sidst burde forlades, og endnu en stund efter 1860 forgæves kæmpede for dets berettigelse, måtte søge nye former for optagelse i organisationen. Der var ingen fornyelse mulig ad den vej. Men de 23 år, hvori de Hetsch-Winstrupske mesterbind var adgangsretten til lavets mestertitel, har naturligvis deres egen, om end beskedne plads inden for det danske bogbinds historie, som først mod det 19de århundredes slutning begyndte et nyt og nu mere glørværdigt kapitel.